

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΙΑΤΡΙΚΗΣ HISTORY OF MEDICINE

Υπαρκτοί και μυθιστορηματικοί φοιτητές της Ιατρικής στις σελίδες της αστικής λογοτεχνίας (1850–1910)

Στην αστική λογοτεχνία του 19ου αιώνα, όπου η Αθήνα διαδραματίζει κυρίαρχο ρόλο, πρωταγωνιστεί και το μοναδικό για όλη τη χώρα ανώτατο εκπαιδευτικό της ίδρυμα, το Πανεπιστήμιο. Εκτός από την αίγλη που προσδίδει στη μικρή πρωτεύουσα, τροφοδοτεί την ιστορία, τη δημοσιογραφία, αλλά και την αθηναιογραφία με υλικό και θέματα, μονοπωλώντας φυσικά τις αναφορές σε κάθε προσέγγιση ζητημάτων οποιασδήποτε πτυχής φοιτητικής ζωής. Εξίσου συχνά εμφανίζεται στα λογοτεχνικά αυτά κείμενα και η ρεαλιστική ή η εξιδανικευμένη αναπαράσταση του μικρόκοσμου των φοιτητών, που το μέγεθός του αυξάνεται παράλληλα με τον πληθυσμό της πόλης. Η αποτύπωση της αληθινής ιστορίας στην τέχνη του λόγου συχνά αποτελεί απαραίτητο συμπλήρωμα της επίσημης καταγραφής των γεγονότων, που τα φωτίζει και τα μεγεθύνει με τροποποιημένα κίνητρα από την απλή παράθεση στοιχείων. Η παρούσα εργασία εστιάζει στους φοιτητές της Ιατρικής, είτε υπαρκτούς (Α. Γούδας, Κ. Λούρος, Αγγελική Παναγιωτάτου, Γ. Παπανικολάου), που υπεισέρχονται στη δράση 4 βιβλίων, δικών τους ή άλλων συγγραφέων, είτε επινοημένους από τη φαντασία των δημιουργών τους. Στη δεύτερη περίπτωση, εξετάζονται επτά αστικά μυθιστορήματα αναφερόμενα στη χρονική περίοδο 1850–1910, όπου ήρωες ή ελάσσονες χαρακτήρες του έργου είναι φοιτητές της Ιατρικής Σχολής. Περιγράφονται οι επιστημονικές σπουδές (πολλές σκηνές διαδραματίζονται σε πανεπιστημιακούς χώρους), οι ασχολίες εκτός μελέτης, οι καθημερινές διαδρομές και οι τόποι συνάντησης και ψυχαγωγίας. Παράλληλα, σκιαγραφείται ο αστικός χώρος, ο κοινωνικός περίγυρος, η πολιτική κατάσταση (στις υποθέσεις της οποίας οι φοιτητές είναι ανέκαθεν αναμεμιγμένοι), τα αιώνια οργανωτικά προβλήματα της Σχολής που επηρεάζουν την ποιότητα των γνώσεων και των επιδεδιωμένων και θέματα σταδιοδρομίας μετά από τη λήψη του πτυχίου.

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Από την έναρξη της λειτουργίας του, το Πανεπιστήμιο Αθηνών, και για διάστημα σχεδόν ενός αιώνα, αποτελούσε το μοναδικό ανώτατο εκπαιδευτικό ίδρυμα της χώρας και της ευρύτερης περιοχής (Βαλκάνια, Ανατολική Μεσόγειος). Από την Ιατρική του Σχολή, μία από τις 4 αρχικές (οι άλλες 3 είναι η Θεολογία, η Νομική και η Φιλοσοφική), αποφοίτησαν όλοι οι γιατροί που άσκησαν το επάγγελμά τους στον εντός ή εκτός συνόρων Ελληνισμό, με λίγες εξαιρέσεις εκείνων που είχαν την εναλλακτική δυνατότητα να σπουδάσουν στα μεγάλα αστικά κέντρα της δυτικής Ευρώπης, τακτική που προηγουμένως ήταν αναγκαιότητα κατά τη διάρκεια της οθωμανικής κυριαρχίας. Η φοιτητική τους ζωή στη μικρή πρωτεύουσα εκείνης της εποχής έχει αφήσει τα ίχνη της

στη λογοτεχνία, ενώ παράλληλα έχει καταγραφεί και στην επίσημη ιστορία, με τη διαφορά ότι η πρώτη αποκαλύπτει έναν κόσμο συναισθημάτων και συγκινήσεων, φωτίζοντας όψεις διαφορετικές που παραλείπει συνήθως η δεύτερη, συμπληρώνοντάς την ιδανικά.

Όλα τα κείμενα που αναφέρονται στους φοιτητές του Πανεπιστημίου –εστιάζοντας σε εκείνους της Ιατρικής– ανήκουν στην αστική λογοτεχνία. Με τον όρο «λογοτεχνία του άστεως» εννοείται η επιλογή γεωγραφικής θεματογραφίας και οπτικής γωνίας θέασης των γεγονότων, καθώς και ο τρόπος με τον οποίο η πραγματική πόλη αποτυπώνεται και διαθλάται στη λογοτεχνία.¹ Η αντίληψη για την αστική πεζογραφία διαμορφώνεται περίπου μετά από τον ορισμό της Αθήνας ως πρωτεύουσας (1833) και την ίδρυση του

ΑΡΧΕΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΙΑΤΡΙΚΗΣ 2008, 25(5):673–684
ARCHIVES OF HELLENIC MEDICINE 2008, 25(5):673–684

Ε. Πουλάκου-Ρεμπελάκου

*Ιστορία της Ιατρικής, Ιατρική Σχολή,
Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα*

Real and imaginative medical
students in Athenian literature
(1850–1910)

Abstract at the end of the article

Λέξεις ευρετηρίου

Αθηναιογραφία
Ιατρική εκπαίδευση
Ιατρική Σχολή Πανεπιστημίου Αθηνών

Υποβλήθηκε 4.9.2007
Εγκρίθηκε 10.9.2007

Πανεπιστημίου της (1837). Η ίδια η έννοια του αστικού διευρύνεται και συνδέεται με την έννοια του ρεαλισμού, ώστε οι πιο γνωστοί αθηναιογράφοι να μεριμνούν για τη φωτογραφική και τη φωνογραφική απόδοση της καθημερινής πραγματικότητας,² για την περιγραφή και την πιστή απεικόνιση του περιγύρου³ και τη συνεχή αναμέτρηση με την αναπαράσταση ενός μικρού αστικού κέντρου με διαρκείς μεταβολές,⁴ μιας νεαρής πρωτεύουσας που τρέχει να συντονίσει το βήμα της στις διαδρομές μιας εισαγόμενης προόδου. Παρά την ύπαρξη και κάποιων άλλων αστικών κέντρων στην Ελλάδα, η Αθήνα μονοπωλεί το ενδιαφέρον των συγγραφέων και κυριαρχεί στη ζωή του τόπου,⁵ ώστε τα αστικά κείμενα να ταυτίζονται με τα αθηναϊκά, τουλάχιστον για διάστημα ενός αιώνα.

Στις σελίδες των αθηναιογράφων, τόσο στα μυθιστορήματα, όσο και στα διηγήματα αλλά και στα χρονογραφήματα των εφημερίδων (επειδή πολλοί από τους λογοτέχνες δημοσιογραφούν παράλληλα), παρουσιάζεται συχνά ο μικρόκοσμος των φοιτητών. Είναι αξιοσημείωτο το φαινόμενο ότι οι περισσότεροι και δημοφιλέστεροι λογοτεχνικοί ήρωες ανήκουν στη Νομική Σχολή, ως πολυπράγμονες, κοινωνικά δραστήριοι, συχνά μελλοντικοί πολιτικοί και πρώιμα ενδιαφερόμενοι για τα κοινά, δηλαδή κατεχοχόν ετεροαπασχολούμενοι, όπως τόσο χαρακτηριστικά αναφέρει ο Κλέων Ραγκαβής για τον εαυτό του: «ως φοιτητής της Νομικής και μόνον τα Νομικά παραμελών». Οι φοιτητές της Ιατρικής παρουσιάζονται απορροφημένοι από τις σπουδές τους, περισσότερο αφοσιωμένοι στη μελέτη, αλλά αρκετοί από αυτούς αναπτύσσουν πολιτιστικές και πολιτικές δραστηριότητες ή ακόμη και καλλιτεχνικές ή συγγραφικές.

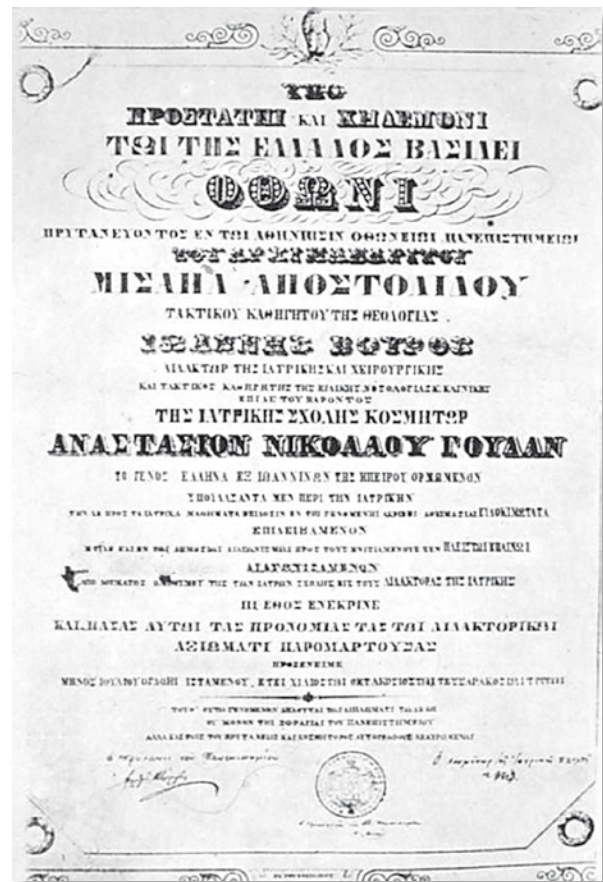
Στην εργασία αυτή απεικονίζονται γνωστοί και υπαρκτοί φοιτητές της Ιατρικής, όπως ο Αναστάσιος Γούδας, ο Κωνσταντίνος Λούρος, η Αγγελική Παναγιωτάτου, ο Γεώργιος Παπανικολάου, που υπεισέρχονται στη δράση είτε γραμμένων από τους ίδιους βιβλίων (βιογραφίες, απομνημονεύματα) είτε γραμμένων από άλλους συγγραφείς, που συχνά τους έχουν γνωρίσει. Παράλληλα, παρουσιάζονται φοιτητές της Ιατρικής, ήρωες μυθιστορηματικοί, επινοημένοι από την πένα γνωστών συγγραφέων, εμπνευσμένοι από αληθινούς χαρακτήρες (μη αναγνωρίσιμους) ή απλά από τη φαντασία των δημιουργών τους, όπως ο Γρηγόριος Ξενόπουλος, ο Νικόλαος Σπανδωνής, ο ανώνυμος συγγραφέας της «Στρατιωτικής ζωής εν Ελλάδι» και ο Γεράσιμος Βώκος.

2. ΟΙ ΥΠΑΡΚΤΟΙ ΦΟΙΤΗΤΕΣ ΤΗΣ ΙΑΤΡΙΚΗΣ

2.1. Αναστάσιος Γούδας

Ο Αναστάσιος Γούδας γεννήθηκε στα Ιωάννινα και πε-

ράτωσε τις ιατρικές του σπουδές και τη διδακτορική του διατριβή (εικ. 1) στην Ιατρική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών το 1843 σε ηλικία 27 ετών. Το θέμα της «Περί των εν Καιουρίω βασιλικώ σακχαρουργείω επιχωρικών νοσημάτων» προέρχεται από την εμπειρία του ως ιατρού του τότε ιδρυθέντος γαλλικού σακχαροποιείου στο Καινούργιο Φθιώτιδος και βαθμολογήθηκε με άριστα. Ο Πρύτανης του Πανεπιστημίου, Μιχαήλ Αποστολίδης, στον πρυτανικό λόγο του εκείνης της χρονιάς αναφέρει χαρακτηριστικά: «Ο κατά νόμον τας δημοσίας εξετάσεις υποστάς εστίν ο φιλοτιμώτατος και πλείστου άξιος φοιτητής του καθ' ημάς Πανεπιστημίου Α. Γούδας ... εναισίμον φέρων διατριβήν και παρηρησία διαγωνισάμενος και αριστεύσας διδάκτωρ της Ιατρικής ανηγορεύθη αξιωθεις του παρά πάντων επαίνου». Μετεκπαιδεύτηκε στο Παρίσι και άσκησε το επάγγελμά του στην Αθήνα, ενώ ασχολήθηκε με μεταφράσεις ιατρικών έργων, την έκδοση των επιστημονικών περιοδικών «Ιατρική Μέλισσα» και «Μέλισσα των Αθηνών» και τη συγγραφή του σημαντικού ιστορικού έργου «Βίοι παράλληλοι των επί της Αναγεννήσεως της Ελλάδος διαπρεψάντων ανδρών».

Εικόνα 1. Το πρώτο διδακτορικό δίπλωμα της Ιατρικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών, που απονεμήθηκε στον Αναστάσιο Γούδα το 1843.

Από τα φοιτητικά του χρόνια παρουσιάζει έντονη επαναστατική και αργότερα αντιοθωνική δράση, εξέδιδε εφημερίδα με καυστική αρθρογραφία, φυλακίστηκε, διέφυγε στο Λονδίνο με τη βοήθεια φίλων και ξένων διπλωματών και επανήλθε μετά από την έξωση του Όθωνα (1862). Στα γεγονότα αυτά αναφέρεται ο Ιωάννης Κονδυλάκης (εικ. 2) στο δίτομο μυθιστόρημά του «Το '62 κάτω ο τύραννος!», που δημοσιεύτηκε σε συνέχειες στο «Σκριπ», στην πολυσέλιδη εξιστόρηση του αγώνα για την εκθρόνιση του βασιλιά Όθωνα. Ο συγγραφέας αναγνωρίζει την καθοριστική συμβολή των φοιτητών στο αντιμοναρχικό κίνημα υπό την καθοδήγηση του Αναστάσιου Γούδα, τον οποίο ζωντανεύει στις σελίδες του ανάμεσα σε άλλους φοιτητές, επινοημένους από τη φαντασία του. Ο πρώτος απόφοιτος της Ιατρικής Σχολής Αθηνών, την εποχή που εκτυλίσσεται η υπόθεση, βρίσκεται στη φυλακή λόγω των φρονημάτων του και της μαχητικής αρθρογραφίας του στην εκδιδόμενη από τους φοιτητές επαναστατική εφημερίδα, το «Μέλλον της Πατρίδας».⁶ Ο συγγραφέας παραθέτει το διάλογο μεταξύ δύο φοιτητών:

- Αλήθεια τι γίνεται ο Γούδας;
- Εις την φυλακή στενάζει ο ταλαίπωρος. Προ ημερών είχαμεν μίαν διατριβήν του εις το «Μέλλον». Δεν την είδες;
- Ναι, αλλά πόσον καιρόν κατεδικάσθη;
- Ένδεκα μήνες.
- Τι αδιάλλακτος! Και τι αρβανίτικο κεφάλι! Θυμάσθε εκείνη τη μακριά ρεδιγκότα που τού 'φθανε έως τα πόδια; Ήτο ανεξάντλητος πηγή λιβέλλων και προκηρύξεων, αι οποίαι έπιπτον βροχηδόν και αόρατοι εις τους δρόμους ενώ επερπατούσε.

Επιπλέον, ο Κονδυλάκης προσθέτει στοιχεία από την αληθινή ζωή και τη δράση του ήρωά του, του Γούδα, ως εμπνευστή, ψυχής και κινητήριας δύναμης ενός πυρήνα αντιμοναρχικών διανοουμένων.

Ο ιατρός και συγγραφεύς των «Παραλλήλων Βίων» Γούδας ήτο επίσης, ως είρηται, εκ των φανατικώτερων αντιβασιλικών. Από πολλών ετών η παρά την σημερινήν Μητρόπολιν οικία του ήτο συνεντευκτήριον των δυσηρεστημένων, εκεί δε προ της καταδίκης του ο Αλέξανδρος Σούτσος μεταβαίνων εκάστην εσπέραν έψαλλεν τα εξ αμάξης κατά του «κοπρωνύμου», ως απεκάλει τον Όθωνα, μεγαλοφωνών, ένεκα της κωφώσεώς του και ικανόν φόβον προξενών εις τους παρισταμένους.

Στο ίδιο μυθιστόρημα περιγράφονται οι τελευταίες περιπέτειες του Γούδα, λίγους μήνες πριν από την έξωση του βασιλιά Όθωνα από την Ελλάδα, που σημαίνει και την επιτυχία του αγώνα του, καθώς και η απήχησή του στο λαό που τον υποστηρίζει και εκφράζει με κάθε τρόπο την αντίθεσή του στο καθεστώς.

«Ο ιατρός ο Γούδας την 3 Μαρτίου συνεννοηθείς με

Εικόνα 2. Ο συγγραφέας Ιωάννης Κονδυλάκης.

χωρικούς έκαμε μίαν απόπειραν στάσεως... εκρύφθη εις ένα υπόγειον κρυψώνα της αυλής του, έπειτα δε ο πρέσβυς της Αγγλίας Ουάις τον έστειλε κρυφίως εις τον Πειραιά, όπου επεβίβάσθη εις το γαλλικόν πλοίον με συστατικόν του πρέσβεως και αγγλικόν διαβατήριον και ανεχώρησεν εις Σμύρνην. Εις την Σύραν ο εισαγγελεύς επεχείρησε να τον συλλάβη, αλλ' ο πλοίαρχος αντέστη, οι δε Συριοί ενθουσιασθέντες δια την διαγωγήν του πλοίαρχου, εγένμισαν το κατάστρωμα του πλοίου άνθη...».

Η έντονη προσωπικότητα του πρώτου διδάκτορα αποτυπώθηκε στο ανωτέρω μυθιστόρημα με όλα τα στοιχεία που εντυπωσίασαν και την επιστημονική κοινότητα και την κοινωνία της Αθήνας (και όχι μόνο), τη συνέπεια, την πίστη, τη φλόγα, την επαναστατικότητα, την «παρρησία» που μνημόνευσε ο Πρύτανης Μισαηλίδης, που τον χαρακτήρισαν στη διάρκεια ολόκληρης της ζωής του.

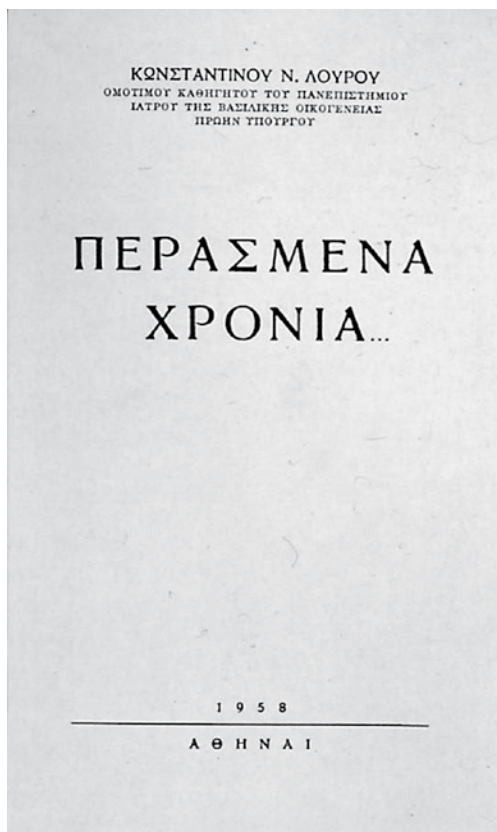
2.2. Κωνσταντίνος Λούρος

Γεννήθηκε στη Ναύπακτο το 1864, πέρασε τα σχολικά του

χρόνια στην ιδιαίτερη πατρίδα του και στην Κέρκυρα, κατόπιν (1883–1887) φοίτησε στην Ιατρική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών και ανακηρύχθηκε διδάκτωρ. Μετεκπαιδεύτηκε στο Μόναχο, τη Βιέννη, το Βερολίνο, το Λονδίνο, το Εδιμβούργο και το Δουβλίνο από το 1891 μέχρι το 1896 και μετά την επιστροφή του στην Αθήνα αναγορεύτηκε υφηγητής της Μαιευτικής και Γυναικολογίας το 1897 και καθηγητής το 1898. Πρόεδρος του Ιατροσυνεδρίου, γεροϋσιαστής, βουλευτής Αιτωλοακαρνανίας, Υπουργός Υγιεινής, ιατρός της βασιλικής οικογένειας, είναι μερικά από τα αξιώματα κατά τη διάρκεια μιας δραστήριας επιστημονικά και πολιτικά ζωής. Πέθανε στην Αθήνα το 1957 και ευτύχησε να δει διάδοχό του το γιο του Νικόλαο Λούρο.

Τα φοιτητικά χρόνια του Κωνσταντίνου Λούρου στην Ιατρική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών (1883–1887) περιγράφονται στο αυτοβιογραφικό του βιβλίο «Περασμένα χρόνια» (1958) (εικ. 3). Ήδη από πολύ νεαρή ηλικία διατυπώνει τις πνευματικές του ανησυχίες και τους υψηλούς στόχους που έχει θέσει για τη ζωή και τη σταδιοδρομία του, εκφράζοντας παράπονα για τις ελλείψεις των κλινικών και των εργαστηρίων, ζωγραφίζοντας με μελανά χρώματα τις συνθήκες που επικρατούσαν στις ιατρικές σπουδές και γενικά διατυπώνοντας απαιτήσεις από το Πανεπιστήμιο.

Εικόνα 3. Το έργο του Κωνσταντίνου Λούρου «Περασμένα χρόνια».

Η Ιατρική Σχολή εκείνα τα χρόνια ήταν πτωχή. Δεν είχε Κλινικάς. Το Δημοτικό μονάχα Νοσοκομείο «Ελπίς» φιλοξενούσε τρεις Πανεπιστημιακάς Κλινικάς της εποχής εκείνης, τας δύο δηλαδή Παθολογικάς και την Χειρουργική με καμιά 25αριά κρεβάτια στην κάθε μία, που ήταν εντελώς ανεπαρκείς για την κλινική διδασκαλία και άσκηση των φοιτητών. Παιδιατρική Κλινική δεν υπήρχε και ο καθηγητής Ζίννης εδίδασκε τα παιδικά νοσήματα στο Βρεφοκομείον θεωρητικώς, επιδεικνύων πότε πότε κανένα άρρωστο βρέφος. Τα αφροδίσια νοσήματα εδιδάσκοντο μέσα σε άθλιες παράγκες, κάτω στη συνοικία Ρουφ, όπου ενοσηλεύοντο κοινές γυναίκες... Ανατομείον δεν υπήρχε και η Ανατομική του ανθρώπου εδιδάσκετο απάνω σε πίνακες και σκελετούς... Όλα τα μαθήματα, κι αυτά τα Εργαστήρια Φυσιολογίας, Φαρμακολογίας, Ιατροδικαστικής, Εγχειρητικής, Γενικής Παθολογίας, Υγιεινής και Μικροβιολογίας, εδιδάσκοντο θεωρητικώς.

Και αφού διεκτραγωδεί τον τρόπο διδασκαλίας των άλλων κλινικών και όλων σχεδόν των εργαστηρίων, επισημαίνει την απαράδεκτη κατάσταση από πλευράς συγγραμμάτων. Ο νεαρός φοιτητής παρουσιάζει με το δικό του τρόπο ένα διαρκές πρόβλημα της Σχολής, που χρειάστηκε να περάσουν πολλά χρόνια για να αντιμετωπιστεί αποτελεσματικά, να γραφούν και να μεταφραστούν έγκυρα και αναγνωρισμένα συγγράμματα.⁷

Αλλά ούτε και συγγράμματα των καθηγητών υπήρχαν, ώστε οι φοιτηταί μελετούσαν μόνον από τις σημειώσεις των διδασκομένων μαθημάτων. Κι απ' αυτές τις σημειώσεις –αλλοίμονο– μάθαιναν την ιατρική επιστήμη.

Ολίγοι φοιτηταί εκείνα τα χρόνια ήξεραν ξένες γλώσσες για να διαβάσουν ξένα τουλάχιστον συγγράμματα. Μεταξύ αυτών των ολίγων συμπεριλαμβανόμενον κ' εγώ, που ευτύχησα να μάθω στην Κέρκυρα γαλλικά.

Αγόρασα λοιπόν το σύγγραμμα της Παθολογίας του φημισμένου τότε Γάλλου καθηγητού Dieulafoy. Κι απ' αυτό το σύγγραμμα μπόρεσα να καταρτισθώ θεωρητικώς αρκετά καλά, ώστε να περάσω στις διδακτορικές εξετάσεις με τον βαθμό «Άριστα», που εδίδετο τότε σπάνια.

2.3. Γεώργιος Παπανικολάου

Θεωρείται ο μεγαλύτερος νεοέλληνας ιατρός, ένας από τους σημαντικότερους και περισσότερο αναγνωρισμένους επιστήμονες του 20ού αιώνα και ο ενδοξότερος απόφοιτος της Ιατρικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών, ο παγκόσμιος καθιερωμένος ως Dr Pap. Γεννήθηκε στην Κύμη της Εύβοιας και φοίτησε στην Ιατρική Σχολή από το 1898 μέχρι το 1904, απ' όπου αποφοίτησε με άριστα. Οι σπουδές του συμπίπτουν με μια εποχή έντονης διαμάχης για το γλωσσικό ζήτημα και τις αιματηρές συγκρούσεις των

φοιτητών, όπως τα Ευαγγελικά και τα Ορεσטיακά (αντιδράσεις των φοιτητών στις μεταφράσεις του Ευαγγελίου και της τραγωδίας του Αισχύλου «Ορέστεια» στη δημοτική γλώσσα). Προηγουμένως, είχε βιώσει τη σκληρή δοκιμασία και τη δραματικότητα του άτυχου πολέμου του 1897 και επηρεάστηκε από τις φιλοσοφικές θεωρίες και τα ιδεολογικά ρεύματα του 19ου και των αρχών του 20ού αιώνα. Ο νεαρός πτυχιούχος ήταν ένας από τους πρώτους Έλληνες επιστήμονες δημοτικιστές. Η πρόσφατη βιογραφία του από τον καθηγητή Σ. Μαρκέτο έφερε στο φως άγνωστες λεπτομέρειες από το διάστημα των προπτυχιακών και των μεταπτυχιακών σπουδών του. Το βασικό πυρήνα της φοιτητικής του συντροφιάς αποτελούσαν μεταξύ άλλων και οι σπουδαστές της Φιλοσοφικής Σχολής Δημήτριος Γληνός και Αλέξανδρος Δελμούζος και της Ιατρικής Γεώργιος Σκληρός, πρωτεργάτες του Δημοτικισμού. Ένα σχεδόν άγνωστο στο ευρύτερο κοινό κείμενό του φιλοξενήθηκε σε τρεις συνέχειες (23.11., 30.11. και 7.12.1908) στις στήλες του εβδομαδιαίου φιλολογικού περιοδικού «Νουμάς» με τίτλο «Για τον εγωισμό και τους εγωιστάς».⁸ Την εποχή εκείνη έγραψε σε φίλο του σχετικά με το άρθρο του:

Ο πατέρας μου και η μητέρα μου δεν πρέπει επ' ουδενί λόγω να το διαβάσουν, γιατί λέω αρκετά χοντρά λόγια για τη Θρησκεία, το Κράτος και την Οικογένεια.

Οι σοσιαλιστικές του απόψεις αποτέλεσαν τμήμα μιας διετούς συζήτησης ανάμεσα σε «σοσιαλιστές» και «εθνικιστές» με δημοσιεύματα στο «Νουμάς». Το κείμενό του αποκαλύπτει «το μαχητικό σφρίγος, τις νεανικές ανησυχίες, τις αγωνίες και τα ερωτηματικά του, για τη ζωή και την ύπαρξη...».⁸

2.4. Αγγελική Παναγιωτάτου

Η τέταρτη περίπτωση διάσημου φοιτητή της Ιατρικής Σχολής είναι εκείνη της Αγγελικής Παναγιωτάτου, που πέρασε πρώτη το κατώφλι του Πανεπιστημίου Αθηνών το 1892 μαζί με τη νεότερη αδελφή της Αλεξάνδρα, μετά από μεγάλο και επίμονο αγώνα εναντίον της γραφειοκρατίας της εποχής. Οι αδελφές Παναγιωτάτου είχαν γεννηθεί στην Κεφαλονιά και είχαν παρακολουθήσει τα σχολικά μαθήματα αρχικά στην Κέρκυρα και κατόπιν στο Αρσάκειο. Αποφοίτησαν από την Ιατρική Σχολή με άριστα, ενώ την ημέρα που η Αγγελική υποστήριξε τη διδακτορική της διατριβή, πολλοί Αθηναίοι είχαν συγκεντρωθεί στη Σχολή για να ζήσουν την ιστορική αυτή στιγμή. Η άτυχη Αλεξάνδρα πέθανε νεότατη, ενώ ειδικευόταν στην Παιδιατρική στη Βιέννη και το μέλλον προοιωνιζόταν λαμπρό. Η Αγγελική Παναγιωτάτου έζησε και εργάστηκε στην Αλεξάνδρεια ως μικροβιολόγος, το 1908 ανακηρύχθηκε Υφηγήτρια της Ιατρικής Σχολής Αθηνών και το 1938 Έκτακτη Καθηγήτρια

της Επιδημιολογίας. Εκλέχθηκε επίσης αντεπιστέλλον μέλος της Ακαδημίας Αθηνών. Πέθανε το 1954. Χαρακτηριστικός είναι ο τίτλος της αυτοβιογραφίας της «Ο αγών της ζωής μου» (εικ. 4). Η ίδια αποτελεί μια ιδιαίζουσα περίπτωση: είναι υπαρκτή ηρωίδα στο δικό της συγγραφικό έργο και ταυτόχρονα μυθιστορηματική σε εκείνο του Γρηγορίου Ξενόπουλου «Η παρούσα ώρα», με διαφορετικό, βέβαια, όνομα αλλά με όλα τα στοιχεία που συνέθεταν τον ακέραιο και δυναμικό χαρακτήρα της. Άλλωστε, όπως ο ίδιος ο Ξενόπουλος εξομολογείται σε μια «Αθηναϊκή Επιστολή» του δημοσιευμένη στη «Διάπλαση των Παίδων» στις 29.2.1920, ήταν προσωπικός φίλος της οικογένειας Παναγιωτάτου, γνώριζε και συναναστρεφόταν την Αγγελική και έτσι στο μυθιστόρημα, το οποίο έχει εμπνευστεί από εκείνη, εκφράζει πολλές σκέψεις και συναισθήματα δικά της, τα οποία πιθανότατα η ίδια του είχε εκμυστηρευτεί. Στο κείμενο αυτό καταγράφει την απρεπή υποδοχή των αδελφών Παναγιωτάτου από τους συμφοιτητές τους, που τους φώναζαν κατά την είσοδό τους στο αμφιθέατρο «Στην κουζίνα! Στην κουζίνα!». Η αξιοπρέπεια της Αγγελικής δεν της επιτρέπει να το επαναλάβει στην αυτοβιογραφία της.

Εικόνα 4. Η αυτοβιογραφία της Αγγελικής Παναγιωτάτου με τίτλο «Ο αγών της ζωής μου».

Η Αγγελική Παναγιωτάτου είναι φειδωλή στις περιγραφές των φοιτητικών της χρόνων και αφιερώνει περισσότερες σελίδες στην προσπάθειά της να αποκτήσει τη φοιτητική ιδιότητα. Χαρακτηριστικό είναι ένα απόσπασμα που αναφέρεται σε ένα επεισόδιο στα πανεπιστημιακά αμφιθέατρα.⁹

Μεταξύ των πρώτων Καθηγητών των ήτο και ο διαπρεπής επιστήμων Ρήγας Νικολαΐδης, ο οποίος κατά τα πρώτα μαθήματά του είχε αντίδρασιν οργανωμένην από τον αποτυχόντα για την έδραν της Ανατομίας υποψήφιον. Εις εν εκ των μαθημάτων η αντίδρασις έφθασε μέχρι αποφάσεως μερικών εγκαθέτων να ματαιώσουν το μάθημα. Εκ των αναιδών αυτών ο εις εξέβαλε πιστόλιον και το επρότεινεν εναντίον του σοφού Καθηγητού για να εμποδίση το μάθημα. Τούτο βλέπει η Αγγελική η οποία ήτο κοντά στην έδρα, παριδούσα λοιπόν κάθε κίνδυνον ανεβαίνει και προβάλλει την ύπαρξίν της εις τον αλλόφρονα εγκάθετον, ο οποίος επηρεασθείς από την μη αναμενομένην παρουσίαν της δεσποινίδος, έκρυψε το απαίσιον όπλον και το μάθημα εξηκολούθησε χωρίς απευκαίον. Ο Καθηγητής ουδέποτε ελησμόνησε το θάρρος της.

3. ΟΙ ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑΤΙΚΟΙ ΦΟΙΤΗΤΕΣ ΤΗΣ ΙΑΤΡΙΚΗΣ

Η παρούσα εργασία εστιάζει σε επτά από τα πολυάριθμα αθηναϊκά μυθιστορήματα που ασχολούνται με τους φοιτητές και τη ζωή τους σε μια πρωτεύουσα που ο πληθυσμός της δεν ξεπέρασε τους 100.000 κατοίκους, στο χρονικό διάστημα 1850–1910, στο οποίο αναφέρονται.

3.1. «Η στρατιωτική ζωή εν Ελλάδι»

Πρόκειται για ένα μυθιστόρημα ανώνυμου συγγραφέα, που εκδόθηκε το 1870 στην Αθήνα και διακρίνεται για το εξαιρετικό ύφος του και την εγκυρότητα των σχολίων του για τη διαβίωση κατά τη δεκαετία 1850–1860 στην οθωνική Αθήνα. Το Πανεπιστήμιό της λειτουργεί ήδη μια εικοσαετία και ο αριθμός των φοιτητών συνεχώς αυξάνεται. Ο νεαρός ήρωας του μυθιστορήματος, ομογενής από το εξωτερικό, έρχεται στην Αθήνα για να σταδιοδρομήσει στον ελληνικό στρατό και αναμένοντας την κατάταξή του περιπλανάται στην πόλη, συναναστρέφόμενος με τους φοιτητές.

Την νομικήν και την φιλολογίαν σπουδάζουν περισσότερον οι εντός παρά οι εκτός Ελλάδος, την δε ιατρικήν το ανάπαλιν.

Σχετισθείς με τους φοιτητάς, ηναγκάσθην να διάγω και την ζωήν των. Επειδή έτρεχον με αυτούς και εις τας παραδόσεις ακόμη, με επήλθε η ιδέα να σπουδάσω και εγώ την ιατρικήν, καθώς πολλοί άλλοι. Χωρίς να χάνω καιρόν γράφω αμέσως εις την μητέρα μου.

Ενδιαφέρουσα είναι η παρατήρηση ότι τη Σχολή αυτή προτιμούσαν οι νέοι οι προερχόμενοι από το εξωτερικό,

οι «ετερόχθονες» στη γλώσσα της εποχής, ενώ οι «αυτόχθονες» κατευθύνονταν περισσότερο προς τη Νομική και τη Φιλοσοφική, συχνά με στόχο την κατάληψη μιας θέσης στο ελληνικό δημόσιο.

Ο ήρωας του μυθιστορήματος αποφασίζει χωρίς πολλή σκέψη να ακολουθήσει την ιατρική σταδιοδρομία και αυθόρμητα στέλνει αμέσως επιστολή στη μητέρα του για να της εξομολογηθεί την επιθυμία του και να της εκθέσει τα σχέδιά του.

Αγαπητή μου μήτερ!

... Τέσσερα έτη με αρκούν διά να σπουδάσω την επιστήμην αυτήν, και να επιτύχω το δίπλωμά της. Εις το διάστημα αυτό δεν θα σας επιβαρύνω με πολλά έξοδα, διότι εις τον τόπον τούτον είναι μεγάλη ευθυνία, και είμαι της ιδέας ότι 250 γρόσια κατά μήνα αρκούν εις ένα νέον να ζήση. Αν το ποσόν τούτο δεν αρκέση, θα παραδίδω και μίαν και δύο ώρας την ημέραν μαθήματα ξένων γλωσσών, ως πολλοί μοι το επρότεινον μέχρι τούδε, ώστε να προσθέτω και την τιμήν των τοιούτων κόπων μου εις το μικρόν ποσόν διά του οποίου θα με βοηθήτε κατά μήνα.

Στο διαφωτιστικό αυτό μικρό κείμενο ανιχνεύονται πληροφορίες για τη φοίτηση στην Ιατρική Σχολή κατά τα πρώτα έτη της λειτουργίας της, όταν η διάρκεια των σπουδών ήταν 4ετής –και θα παραμείνει μέχρι το 1886– ενώ παρουσιάζεται το αυξημένο κύρος και τα θέλητρα κοινωνικής ανόδου του ιατρικού επαγγέλματος. Αναφέρεται επίσης ότι συνήθης πηγή φοιτητικών εσόδων είναι οι προγυμνάσεις, για άλλους αποκλειστική και για κάποιους τυχερότερους συμπληρωματική του οικογενειακού επιδόματος. Είναι αξιοσημείωτο το γεγονός ότι, ακόμη και οι φοιτητές της Ιατρικής, διαθέτουν το χρόνο για κάποιες ολιγόωρες απασχολήσεις (ιδιαίτερα μαθήματα), ενισχύοντας την οικονομική τους κατάσταση, παρά το επιβαρυνόμενο εβδομαδιαίο πρόγραμμα της Σχολής τους. Η Αθήνα, εξάλλου, των οθωνικών χρόνων θεωρείται τόπος μάλλον φθηνός και χωρίς πολλούς πειρασμούς για τους νέους, που θα τους απασχολούσαν στον ελεύθερο χρόνο τους, χωρίς ωστόσο να στερείται η μικρή πρωτεύουσα κάποιων ευκαιριών για διασκεδάσεις. Ο ανώνυμος συγγραφέας του μυθιστορήματος αυτού αποδεικνύεται άριστος παρατηρητής της αθηναϊκής πραγματικότητας, όπως φαίνεται από την περιγραφή του ημερήσιου προγράμματος των φοιτητών που παραθέτει:

Το εσπέρας είναι ο καιρός κατά τον οποίον διακρίνονται οι σπουδάζοντες εις τας Αθήνας από τους διασκεδάζοντες. Τους τελευταίους βλέπεις, άμα δειπνήσαντας, να τρέχουν πρώτον εις τον καφέν, χωρίς τον οποίον φοβούνται μήπως ο στόμαχός των πάθη. Μετά τούτον δίδονται εις το σφαιριστήριον και τα χαρτάκια του χειμώνα, τρέχουν εις τους νυκτερινούς περιπάτους

το θέρος. Προ του μεσονυκτίου δεν πλαγιάζουν συνήθως, το πρωί μελετούν όσον ημπορούν, και εξακολουθούν φοιτώντες χωρίς αποτέλεσμα.

3.2. «Η Αθήνα μας»

Πρόκειται για ένα μυθιστόρημα εκτεταμένο, που αποτελεί μια τρίτομη τοιχογραφία της πρωτεύουσας κατά τη δεκαετία του 1870, ενώ εκδόθηκε το 1893. Ο συγγραφέας Νικόλαος Σπανδωνής, ομογενής από την Κωνσταντινούπολη, παρακολουθεί τη ζωή και τη σταδιοδρομία του ήρωά του από τα αμφιθέατρα της Νομικής Σχολής μέχρι τα βουλευτικά έδρανα. Αχώριστος σύντροφος των φοιτητικών του χρόνων είναι ένας φοιτητής της Ιατρικής, με τον οποίο γνωρίστηκε ακριβώς τη στιγμή της εγγραφής τους στο Πανεπιστήμιο· η διαδικασία ήταν απλούστερη από τη σημερινή και γινόταν ταυτόχρονα σε όλες τις Σχολές.¹¹

Διέσχισαν διάφορους ομίλους παλαιών φοιτητών, οίτινες ήλθον να ιδούν εις τους πίνακας τους κρεμαμένους εντός της εισόδου του Πανεπιστημίου μήπως κανείς καθηγητής προεκήρυξεν έναρξιν ή να συναντήσωσι κανένα συνάδελφόν των επανελθόντες, και είτα εισήλθον εις το γραφείον του γραμματέως.

Η ξηρά οστεώδης αλλά και τόσοσ αγαθή και τόσοσ ευγενής μορφή του κ. Ιατρίδου τους υπεδέχθη εν μέσωσ πληθύος νέων φοιτητών, οίτινες ανέμενον να εγγραφώσι και αυτοί... Ενέγραψε έναν νέον με συμπαθεστάτην φυσιογνωμίαν.

- Εγγράφεσθε ταυτοχρόνως, είπεν ο κ. Ιατρίδης, δώστε τα χέρια. Και οι δύο είσθε από το εξωτερικόν. Και κύψας εις το ους (του κηδεμόνα) του προσέθηκεν:

- Καλά και επιμελή παιδία επομένως.

Ο Σπανδωνής φιλοτεχνεί το πορτραίτο του 15χρονου –σ' αυτή την ηλικία άρχιζαν οι πανεπιστημιακές σπουδές– φοιτητή της Ιατρικής, αφού έχει υπογραμμίσει την ποιότητα των νέων που προέρχονται από τον εκτός ελληνικού κράτους Ελληνισμό.

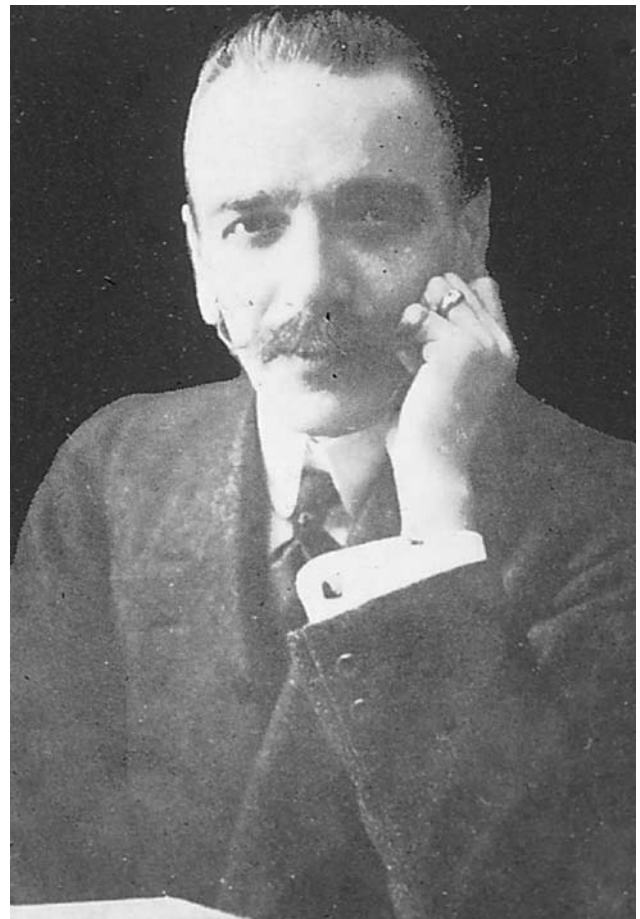
Μοναχογιός πλουσίου εμπόρου εκ Σμύρνης και εστάλη εις Αθήνας να σπουδάση την ιατρικήν. Χαϊδεμένος από την μητέρα του, λατρευόμενος από τον πατέρα του, εύθυμος σαν Σμυρναίος και σαν παχύς άνθρωπος με πεταχτόν πνεύμα... Τα γυμνασιακά μαθήματά του τα επέρασεν εις την Εμπορικήν Σχολήν της Χάλκης με πολλήν ησυχίαν, μελετών όσον το δυνατόν ολιγώτερον...

Ο συγγραφέας εικονογραφεί το μικρόκοσμο των φοιτητών, τις σπουδές, τις άλλες ασχολίες τους, τις διασκεδάσεις, τους χορούς, τους έρωτες και τις καντάδες και οριοθετεί τις διαδρομές τους στη μικρή Αθήνα του 1870. Καταλήγει και αυτός στη διαπίστωση ότι πολλοί φοιτητές της Ιατρικής

προέρχονται από τους «ετερόχθονες», που επιστρέφοντας στην ιδιαίτερη πατρίδα τους θα αποκτήσουν επαγγελματική καταξίωση και κοινωνικό κύρος. Υπαινίσσεται επίσης ότι στα ιδεολογικά κίνητρα του Πανεπιστημίου Αθηνών συγκαταλέγεται κάποια επιείκεια προς τους ομογενείς που επιδιώκουν να μορφωθούν στη νέα πρωτεύουσα και όχι σε ένα δυτικοευρωπαϊκό άστυ, ενώ η αυστηρότητα επιδεικνύεται στους αυτόχθονες και απόφοιτους των Ελληνικών Γυμνασίων.

3.3. «Παλιά Αθήνα»

Με την ίδια νατουραλιστική διάθεση ο Γρηγόριος Ξενόπουλος (εικ. 5), σε τρία αθηναϊκά του μυθιστορήματα, περιγράφει τα έργα και τις ημέρες ισάριθμων φοιτητών της Ιατρικής. Στο πρώτο από αυτά, την «Παλιά Αθήνα», αναφέρεται στη δεκαετία του 1880, όταν και ο ίδιος ο συγγραφέας έζησε τα φοιτητικά του χρόνια και περιγράφει τη ζωή και τις περιπέτειες μιας ομάδας φοιτητών. Ο Ξενόπουλος, που διατηρεί ζωηρές αναμνήσεις από τη

Εικόνα 5. Ο συγγραφέας Γρηγόριος Ξενόπουλος.

νεότητά του, παρουσιάζει με λεπτομέρειες την εμφάνιση του ήρωά του, φοιτητή Ιατρικής: «καφετί χνουδωτό κοστούμι με πελώρια κόκκινη γραβάτα, μπαστούνιακι με μεταλλική λαβή και μαύρο γυαλιστερό ημίψηλο», έτοιμος για τον κυριακάτικο περίπατο. Δεν είναι και τόσο τακτικός ακροατής των πανεπιστημιακών παραδόσεων, συνήθεια που καταγγέλλει ο συγγραφέας.¹²

Εκείνον τον καιρό μόνον οι καημένοι οι «δάσκαλοι» φοιτούσαν τακτικά στο πανεπιστήμιο – φιλόλογοι, φυσικομαθηματικοί, θεολόγοι. Οι άλλοι όποτε ήθελαν. Ο καθηγητής δεν αρνιόταν ποτέ μια απόδειξη ακροάσεως στο τέλος του χρόνου. Έτσι έβγαιναν γιατροί χωρίς να ξέρουν χημεία.

Οι αταξίες του ήρωα συνεχίζονται: βρίσκεται μπλεγμένος σε υπόθεση μονομαχίας φίλου του ως «ιατρός μονομαχίας», ιδιότητα που απαγορευόταν αυστηρά και για την οποία δεν διέθετε τα προσόντα, αφού βρισκόταν ακόμη στο δεύτερο έτος των σπουδών του και, ακόμη χειρότερα, μπλεγμένος αισθηματικά με τη νεαρή κόρη της σπιτονοικοκυράς του. Έτσι, ζητάει από τον πατέρα του επιπλέον χρήματα με τη δικαιολογία ότι χρειάζεται ιατρικά εργαλεία, με σκοπό να παντρευτεί κρυφά από τους γονείς του. Ο συγγραφέας, με αφορμή τον αντιπροσωπευτικό αυτόν ήρωα, αναφέρεται σε ένα κοινωνικό φαινόμενο της εποχής: τα ειδύλλια που άνθιζαν στη φοιτητούπολη της Αθήνας, τη Νεάπολη, μεταξύ των νέων από την επαρχία που σπούδαζαν και των νεαρών κοριτσιών της συνοικίας, συνήθως Αρσακειάδων (μαθητριών του γνωστού αθηναϊκού σχολείου), που στην πλειοψηφία τους δεν είχαν αίσιο τέλος. Εδώ, ο πατέρας του φοιτητή καταφθάνει από την επαρχία για να τον συνετίσει.

- Κι η σπουδή μου;

- Ας τη τώρα τη σπουδή σου... Αφού νόμισες πως εγώ σ' έστειλα στην Αθήνα για να ερωτοχτυπηθείς και να παντρευτείς, ας πάει στο διάβολο η σπουδή και το καλό της. Αντί για γιατρός θα γίνεις έμπορος. Σου στέλνω λεφτά για να πάρεις εργαλεία και συ τα φυλάς για να κάμεις στεφάνωμα. Μπορείς λοιπόν να γίνεις γιατρός;

3.4. «Η παρούσα ώρα»

Το μυθιστόρημα αυτό του Γρηγορίου Ξενόπουλου διαδραματίζεται στη δεκαετία του 1890, όπως προσδιορίζεται από το γεγονός της φοίτησης στην Ιατρική Σχολή της πρώτης φοιτήτριας, της Αγγελικής Παναγιωτάτου, που αποτελεί το πρότυπο για τη μυθιστορηματική ηρωίδα. Όπως προαναφέρθηκε, ο συγγραφέας και η οικογένεια της πρώτης Ελληνίδας ιατρού συνδέονταν με φιλία και είχαν συζητήσει πολύ για τις σπουδές της, ενώ παράλληλα είχε ζήσει τις δυσκολίες που αντιμετώπισε κατά το συγχρωτισμό της με τους άνδρες συναδέλφους της η μαχητική Αγγελική. Επιπλέον, είχε μακρές συζητήσεις μαζί της, που

τον βοήθησαν να επιχειρήσει να ερμηνεύσει τις σκέψεις, τις πράξεις και τα συναισθήματα της ηρωίδας του.¹³

- Δεν σας κάνουν εντύπωση τα πτώματα;... Ένας πατριώτης μου, που ήθελε να σπουδάσει γιατρός, στάθηκε αδύνατο να συνηθίσει το ανατομείο κι άλλαξε μετά τον πρώτο χρόνο σχολή.

- Να σας πω την αλήθεια, κι εγώ κινδύνεψα να το πάθω. Θυμούμαι ακόμη τη φρίκη που μου έκαμε μια νέα γυναίκα που τη γνώρισα μόνο «αν προφίλ», γιατί το μισό της πρόσωπο είχε πια κομματιαστεί και ριχτεί στους απαίσιους εκείνους κουβάδες... Αλλά έβγαλα δύναμη στον εαυτό μου, κι ύστερα από ένα-δύο μήνες μπορούσα να υποφέρω τα πάντα.

Ο θαυμασμός του συγγραφέα προς την ηρωίδα του τη συνοδεύει από την αρχή μέχρι το τέλος του μυθιστορήματος, αντικατοπτρίζοντας τα αισθήματά του για το πρότυπο από το οποίο τη δημιούργησε. Περιγράφει ακόμη και το δωμάτιό της.

Και το μόνο που χαλούσε την εντύπωση, ήταν ένα πελώριο κίτρινο κρανίο πάνω στο τραπέζι.

- Είναι κληρονομιά του πατέρα σας αυτό το κρανίο;

- Ναι. Οι καημένοι οι συνάδελφοί μου παίρνουν συνήθως από το νεκροταφείο και τα καθαρίζουν μόνοι τους. Αυτό είναι ευρωπαϊκό. Βερνικωμένο, λουστραρισμένο, με τα κόκκαλα χωρισμένα με γραμμές –βλέπετε;– αριθμημένα...

Το σήμα κατατεθέν των φοιτητών της Ιατρικής ήταν και είναι το ανθρώπινο κρανίο, που βρίσκεται στα δωμάτια όλων ανεξαιρέτως, προκαλώντας στους επισκέπτες και στους φοιτητές άλλων Σχολών αισθήματα περιέργειας και αποστροφής.

Θίγεται επίσης το θέμα της μετεκπαίδευσης και της απόκτησης ειδικότητας στο εξωτερικό, όπου οι δημοφιλέστεροι προορισμοί διαφέρουν από τους σημερινούς.

- Μπορεί δηλαδή και να φύγεις στην Ευρώπη...

- Μπορεί βέβαια.

- Στο Παρίσι; Στη Βιέννη;

- Αυτό θα σου το πω... ύστερα από τρία χρόνια.

- Κι αν μείνεις στο Παρίσι ή στη Βιέννη; Οι Ρωμιοί που διαπρέπουν, δύσκολα ξεκολλούν από τα μεγάλα εκείνα κέντρα. Και συ θα διαπρέψεις, θα θέλουν να σε κρατήσουν...

- Εγώ όμως θα θέλω να γυρίσω. Δεν θ' αρνηθώ την πατρίδα μου ποτέ. Να, εδώ στην Αθήνα, θα κάνω τη γυναικολόγο και την παιδίατρο.

3.5. «Φοιτηταί και Αρσακειάδες»

Από το μυθιστόρημα αυτό προέκυψε η θεατρική διασκευή «Οι φοιτηταί», έργο δημοφιλέστατο στις αθηναϊκές σκηνές μέχρι σήμερα. Αναφέρεται στη δεκαετία 1900–1910

και διαθέτει δύο ήρωες, φοιτητές της Νομικής και της Ιατρικής, αντίστοιχα, που έχουν εκ διαμέτρου αντίθετες απόψεις για το κυρίαρχο θέμα της εποχής, το Γλωσσικό. Η συμμετρία στην ανάπτυξη των δύο χαρακτήρων ξεχωρίζει στη διάρκεια της πλοκής, καθώς και οι δύο καταλήγουν να νοσηλεύονται στον ίδιο θάλαμο του νοσοκομείου για διαφορετικούς λόγους ο καθένας, ο δημοτικιστής (φοιτητής της Νομικής) έχοντας επιχειρήσει να αυτοκτονήσει από ερωτική απογοήτευση και ο καθαρευουσιάνος (φοιτητής της Ιατρικής) τραυματισμένος από σφαίρα που εισέπραξε στο συλλαλητήριο έξω από το Βασιλικό Θέατρο, όπου παιζόταν η «Ορέστεια» μεταφρασμένη στη δημοτική – γεγονός γνωστό ως «Ορεστειακά».¹⁴

Ο φοιτητής της Ιατρικής, παραδοσιακός και συντηρητικός, ασχολείται περισσότερο με το Γλωσσικό παρά με την επιστήμη του. Ο συγγραφέας τον παρακολουθεί στα Προπύλαια του Πανεπιστημίου να δημηγορεί, να προσηλυτίζει οπαδούς από τις άλλες Σχολές, να πρωτοστατεί στα συλλαλητήρια. Τη μοιραία Κυριακή (15.11.1903) έχει προγραμματίσει τη δράση του.¹⁵

- Την Κυριακή κι εγώ θα το δείξω. Ήλθε η ώρα μου, εκείνη που έρχεται μια φορά στη ζωή του ανθρώπου. Θα σκοτωθώ; Ας σκοτωθώ! Δεν θα είμαι ο πρώτος ούτε ο τελευταίος που σκοτώνεται για την ιδέα της Πατρίδας.

Η ηρωική σταδιοδρομία του γλωσσαμύοντα λήγει με τον τραυματισμό του. Συνεχίζει τις σπουδές του, αποκτά το πτυχίο του και την άδεια άσκησης και προσλαμβάνεται ως εσωτερικός ιατρός σε μια ιδιωτική κλινική. Ο διευθυντής της και εργοδότης του τον συμπάθησε και σκέφθηκε να τον βοηθήσει.

Ο γιατρός, του έλεγε, και μάλιστα εδώ στην Αθήνα, πρέπει να καλοπαντρεύεται και γρήγορα. Ένα κορίτσι από καλή, γνωστή οικογένεια και με μια γερή προίκα είναι ό,τι του χρειάζεται, για την εργασία του, ύστερ' από το δίπλωμά του. Ίσως μάλιστα κι από το δίπλωμα περισσότερο!

3.6. «Νικόλας Σιγαλός»

Στο πρωτόλειο αυτό έργο του Γρηγορίου Ξενόπουλου καθρεφτίζεται ο κόσμος της Νεάπολης, της ιστορικής συνοικίας της Αθήνας, όπου είχε κατοικήσει και ο ίδιος στα φοιτητικά του χρόνια. Έγραψε το «Νικόλα Σιγαλό» το 1890, όταν ήταν μόνο 23 ετών, με ζωηρά μέσα του τα βιώματα από το Πανεπιστήμιο. Ο ήρωάς του είναι φοιτητής της Νομικής και το μεγαλύτερο μέρος των πληροφοριών του προέρχεται από τη συγκεκριμένη αυτή σχολή. Γ' αυτούς γράφει ο συγγραφέας: «Οι συνήθειες περιπατητά της οδού Σταδίου, οι καλλωπιστά των αιθουσών, οι ήρωες των χωρών, οι οργανωτά των συλλόγων, των εταιρειών και των ομίλων, οι

δόκιμοι της ποιήσεως, τέκνα καλών οικογενειών, αποτελούσι ως επί το πολύ την αβράν και μεμυρωμένην στρατιάν των κυπτόντων επί των σελίδων του Ρωμαϊκού Δικαίου. Βασιλεύει ο συρμός εν τη περιβολή των, οι κομποί τρόποι εν τη συμπεριφορά των, η ευφυολογία εν τη ομιλία των».

Συμπερασματικά, ο Ξενόπουλος καταλήγει: «Οι μεταξύ αυτών σκαιοί και ατημέλητοι, αποτελούντες εξαιρέσει, φαίνονται ως ανήκοντες εις άλλας σχολάς». Καταγράφει μάλιστα ένα επεισόδιο επίσκεψης δύο φοιτητών της Νομικής στο αμφιθέατρο της Ιατρικής μια βροχερή ημέρα, που απλά περιμένουν να σταματήσει η βροχή. «Οι φοιτηταί της Ιατρικής εξεπλάγησαν επί τη αήθει εκείνη επισκέψει. Τι εζήτουν αυτοί οι αβροί, οι κομψεύμενοι, οι τρυφεροί, εν μέσω των απεσκληρημένων εκείνων εργατών της σμίλης και των πτωμάτων;». Με τα μάτια των νεαρών φοιτητών της Νομικής παρατηρεί την αίθουσα και σημειώνει τα στοιχεία εκείνα που τον εντυπωσιάζουν.

Είναι μάλλον σοβαραί αι όψεις των υποψηφίων ιατρών. Από τούδε συναισθάνονται ως επί το πολύ την εν τη κοινωνία της πόλεως ή του χωρίου αποστολήν των και δεν παρορώσι την ιδιάζουσαν εμβρίθειαν και υπεροψίαν, την οποίαν πρέπει να επαγγέλωνται. Λάμπουσι πού και πού διόπτραι δοκτορικά με πλατύ σειρήτιον, επί οφθαλμών καμμυόντων, προκύπτουσι πώγωνες εξυρισμένοι μεταξύ παραγναθίδων, διακρίνονται αι επίσημοι επιγονατίδες, μακραι πλην τετριμμένοι ολίγον ή κηλιδωμένοι. Πλειοψηφούσι σήμερον τα αλεξιβρόχια, αλλ' αναφαίνονται ένια χαρακτηριστικά ραβδία, χονδρά, άκαμπτα, με λευκάσ οστείνους λαβάς. Από πολλών ευρέων θυλάκων εκφεύγουσιν αι άκραι μολυβδίδων και ογκωδών σημειωματαρίων. Οι νεώτεροι, αμύητοι έτι εις τα μυστήρια της αγυρτείας, είναι αφελέστεροι, παιδικώτεροι, με περισσοτέραν κομψότητα ενδεδυμένοι, με μεγαλυτέραν ζέσιν θορυβούντες.¹⁶

Αυτή την εικόνα διατηρούν οι φοιτητές των άλλων σχολών για τους μελλοντικούς ιατρούς: σοβαροί, μελετηροί, συνειδητοποιημένοι για την ιδιαίτερη αποστολή τους και λιγότερο αυθόρμητοι. Όμως, η προσέλευση στο αμφιθέατρο και η ζωνρότητα και η ζωντάνια συχνά αποκαλύπτονται κάτω από το μανδύα της σοβαροφάνειας, που εξελίσσεται σε δεύτερη φύση τους. Οι αναμνήσεις του Ξενόπουλου ξυπνούν και αναπολεί τα έδρανα που τον είχαν φιλοξενήσει. Διάχυτη είναι η νοσταλγική διάθεση.

Εισέρχονται ολοέν οι φοιτηταί και πληρούσι το αμφιθέατρον. Η βροχή επιτείνει την συρροήν. Δεν υπάρχει πλέον θέσις. Ίστανται όρθιοι επί των βαθμίδων των κλιμάκων, περί τας κιγκλίδας τας προ της έδρας. Μάζα τις συμπαγής βραδυνάντων σχηματίζεται παρά την έξοδον, ανακινουμένη, συμπιεζομένη, στενοχωρουμένη. Ακούονται φωναί: «Εμπρός! Εμπρός!». Όστις, λυτρώμενος της συμπίεσεως, κατορθοί να αποσπασθεί και να προχωρήσει εντός της αιθούσης, γίνεται

δεκτός δι' αλαλαγμού υπό των καθημένων. Και αντηχοῦσιν ευφυολογία και επιφωνήσεις μετά κρότων:

- Έξω ο παπάς!... έξω ο δάσκαλος!... μπρρρρρρ!

- Έξω!...

- Με τα γυαλιά έξω... μπρρρρρρ

- Έξω!...

- Βρε ὄρεξι που την έχουν πρωί-πρωί (σχολιάζουν οι φοιτητές της Νομικής). Ενόμιζα πως εμείς οι Νομικοί έχουμε τα πρωτεία, αλλά και αυτοί δεν παν πίσω. Τα λένε τόσο νόστιμα!... Έπειτα εδώ-μέσα επικρατεί πλήρης ελευθερία κινήσεων... εμείς λιγάκι να κάνουμε πως θα κινηθούμε, ω, πάει το φωκὸλ, πάει ο λαιμοδέτης, πάει το καπέλλο... Αυτοί, βρε παιδί, πλέουν μεσ' στη σκόνη και τρίβονται μεσ' στη λάσπη με την μεγαλύτεραν αφέλειαν. Για δεσ χάλι το καπέλλο του κυρίου απέναντι...

- Γιατροί άνθρωποι τώρα και θα ξεσπασθούν από τέτοια! Πήγες ποτέ στο Ανατομείο που εργάζονται;

Στο χαρακτηριστικό αυτό απόσπασμα προσφέρεται μια πολύ παραστατική εικόνα των φοιτητών της Ιατρικής, του αμφιθεάτρου και των εργαστηρίων τους, της εμφάνισής τους και των συχνά εφηβικού τύπου εκδηλώσεων, της θορυβοποιού δράσης τους και των αστεισμών τους. Είναι απολύτως συμβατά αυτά τα φαινόμενα με την πολύ νεαρή ηλικία έναρξης της ανώτατης παιδείας στη χώρα (15 ετών) τότε και αναλογούν σε αντιδράσεις μαθητών του σημερινού λυκείου. Ο Ξενόπουλος και στη δική του αυτοβιογραφία παραθέτει τη φασαρία και τις αταξίες των συμφοιτητών του στη Φιλοσοφική Σχολή (στο Φυσικομαθηματικό Τμήμα), που συχνά συστεγάζονταν με τους φοιτητές της Ιατρικής στα μαθήματα της Φυσικής και της Χημείας. Ωστόσο, το κατεξοχήν ιατρικό μάθημα της Ανατομικής, που τους διαφοροποιεί από την αρχή των σπουδών τους από τους υπόλοιπους, είναι εκείνο που δημιουργεί δέος και συντελεί στη μυθοποίησή του. Δικαιολογεί ακόμη την ατημέλητη και ανεπιτήδευτη ένδυση και αντιπαραθέτει τους κομψευμένους Νομικούς...

3.7. «Ο κύριος Πρόεδρος»

Το μυθιστόρημα του Γεράσιμου Βώκου, που εκδόθηκε το 1893, γράφηκε όταν ο συγγραφέας του ήταν 25 μόνο ετών και αποτελεί ένα μεγάλο πίνακα της Αθήνας κατά τα χρόνια της κυριαρχίας στον πολιτικό ορίζοντα του Χαρίλαου Τρικούπη. Ασχολείται με πολλές όψεις της ζωής στην πρωτεύουσα και ανάμεσά τους και με τον επαγγελματικό προσανατολισμό των νέων, την ανεργία, τις προσπάθειες διορισμού τους και τις σπουδές σε απαιτητικές σχολές, όπως η Ιατρική. Η οικογένεια του ήρωα έχει το νεότερο γιο της, μελλοντικό ιατρό, εγγεγραμμένο στη Σχολή, αλλά όχι και τόσο τακτικό στη φοίτησή του.

Η σκηνή που περιγράφει ο συγγραφέας είναι ενδεικτική των οικογενειακών τριβών σχετικά με το θέμα των σπουδών. Ο πατέρας, Μάνθος Αχτύπης, επισημαίνει τις αρετές του πρωθυπουργού Χαρίλαου Τρικούπη, που ήταν άριστος φοιτητής και λιτοδίαιτος, σε αντιπαράθεση με το γιο του, που είναι λαίμαργος και φυγόπονος: «Πράγματι, ο νεότερος υιός του Μάνθου Αχτύπη εχασμάτο την ώραν εκείνην». Ο πατέρας επιμένει.

«Έκαμνεν υπαινιγμούς περί της νωθρότητος και της αμελείας και της τεμπελιάς του Λεωνίδα, ὅστις ηγάπα τον ύπνον και ἔτρωγε κατά κόρον, παιδί τρομακτικῶν διαστάσεων, εξικνουμένων μέχρι υπερσαρκίας. Εσπούδαζε την ιατρικὴν ἢ ακριβέστερον δεν εσπούδαζε τίποτε, το μεν διότι δεν επατούσε εις το Πανεπιστήμιον, το δε διότι δεν είχε βιβλία. Ο πατήρ του, οσάκις ο "γιατρός" του εζητούσε λεπτά δια να αγοράσει τα απαραίτητα συγγράμματα, τον επέπληττεν αντί πάσης ἄλλης απαντήσεως και του ἔφερεν ως παράδειγμα τον Κουμουνδούρον, ὅστις ἔμαθε την νομικὴν αντιγράφων τα βιβλία των συμφοιτητῶν του, κρατῶν σημειώσεις. Βρε, ὅποιος θέλει να μάθει γράμματα και εἶχεν ὄρεξιν να γίνεῖ ἄνθρωπος, τα βρίσκει μονάχος του τα βιβλία, κάθεται και τα αντιγράφει, παίρνει σημειώσεις. Οι τεμπέληδες, οι χαμένοι, οι ξυλοσχίστες, αυτοί μόνον προφασίζονται πως τους λείπουν δῆθεν τα μέσα...». Επιπλέον, ο πατέρας στηλιτεύει ὅ,τι θεωρεῖ ως κακή διαγωγή του γιου συγκρίνοντάς το με τις αρετές του Τρικούπη, τον οποίο θαυμάζει απεριόριστα και τον εξιδανικεύει. «Όταν ἦταν μικρός, δεν ἔτρεχε στα καφενεῖα, λόγου χάριν, δεν ἔπαιζε τάβλι, ούτε μπιλιάρδο, ούτε πρέφα, ούτε ἐπείραζε τις δούλες. Εμελετούσε ἀπὸ το πρωί ἕως το βράδυ, ἐμάνθανε ξένες γλώσσες, ἐγινότανε σοφός ἀπὸ ἡμέρας εις ἡμέραν. Μερικοί ἄλλοι, ὅταν πια βαρεθοῦν τον ὕπνο, τρέχουν στα καφενεῖα, και καμιά φορά ἔρχονται και τα μεσάνυκτα στο σπίτι...».¹⁷ Στο πατρικό λογύδριο συμπυκνώνεται ἕνας κώδικας δεοντολογίας της φοιτητικῆς συμπεριφορᾶς σχετικά με το τι επιβάλλεται να πράττει και τι να αποφεύγει ο καλός φοιτητής (στην περίπτωση αυτή, της Ιατρικῆς Σχολῆς). Και μετὰ ἀπὸ ἕνα υβρεολόγιο και παράπονα για παράλειψη καθηκόντων, ως κατακλείδα, υποδεικνύει πρότυπα επιμέλειας και φιλομάθειας ἀπὸ το δημόσιο βίο δύο καθηγητές του Πανεπιστημίου Αθηνῶν, τον Φ. Ιωάννου της Φιλοσοφικῆς και τον Θ. Αρεταῖο της Ιατρικῆς Σχολῆς: «Βρε, ποιος νέος ἔχει τα μέσα τα δικά σου και δεν φροντίζει να γίνεῖ ἄνθρωπος; Σου λείπουν, λέει, βιβλία! Ο Φίλιππος Ιωάννου εἶχε βιβλία; Ο Αρεταῖος πλουσιόπαιδο ἦτανε;».

Ο Μάνθος Αχτύπης προσπαθεῖ να συνετίσει το γιο του με ξύλο και ὕβρεις, ἀλλὰ παράλληλα καταφεύγει και στο βουλευτή του εγκωμιάζοντας θερμά το ταλέντο του φοιτητή που το μόνο που του λείπει είναι τα μέσα. «Αντιλαμβάνεται τα πράγματα ἀμέσως, ἀλλὰ τι να τον κάνεις που δεν διαβάζει ο ἀφιλότιμος! Λέει δῆθεν πως δεν ἔχει βιβλία! Κολοκύθια στο

πάτερο! Ημπορούσε να ξεστραβωθεί και να κάθεται να παίρνει σημειώσεις, όπως κάνουν τόσοι και τόσοι φοιτηταί. Αυτός όμως ζητάει από το πρωί έως το βράδυ ανατομίες, φυσιολογίες, φαρμακολογίες, παθολογίες, ένα σωρό από αυτά τα βιβλία που για να τα αγοράσεις τ' ολιγώτερον πρέπει να είσαι Συγγρός! Λιγάκι να ήθελε να καταγίνει ο σατανάς... να μην ειπή μεγάλο λόγο ο Αχτύπης, Αρεταίος όμως θα γινότανε χωρίς άλλο!». Ο βουλευτής, που ήταν υποχρεωμένος απέναντι στον πιστό του ψηφοφόρο, δείχνει ανάλογο ενδιαφέρον: «Ε, σιγά-σιγά, κυρ Μάνθο, να φροντίσουμε και για το Λεωνίδα... να του βρούμε εκεί καμμία μικρή θέση, όσο να βγαίνουν τα στραβά έξοδα και να ημπορέσει το παιδί να εξακολουθήσει τα μαθήματά του. Γιατί πραγματικώς φαίνεται πως έχει γερό μυαλό!». Με τη βουλευτική υπόσχεση η ηρεμία επανέρχεται στο σπίτι, ο πατέρας δέχεται τη μεταμέλεια του γιου και του δηλώνει: «Κύτταξε τώρα να πηγαίνεις τακτικά εις το Πανεπιστήμιον! Όσο για τα βιβλία που φωνάζεις θα φροντίσω. Προ ολίγου ήταν εδώ ο κύριος Πολυδωρόπουλος και ειπέ ότι θα σε διορίσει!».

Όμως, ο νέος δεν είναι ευχαριστημένος με τη λύση της παράλληλης με τις σπουδές εργασίας και επιπλέον τολμάει να έχει αντίθετη πολιτικά γνώμη από τον πατέρα του (αντιπρικούπική) και να τη διακηρύσσει με θάρρος, υποστηρίζοντας ότι η υπερβολική προσκόλληση στο κόμμα του αρχηγού της οικογένειας την έχει βλάψει και την έχει υποβάλει σε περιπέτειες ακόμη και επιβίωσης. Έξαλλος ο πατέρας τον έδειρε ανηλεώς και ο γιος έφυγε οριστικά από το σπίτι καταφεύγοντας στην αδελφή της μητέρας του, μια εύπορη και μοναχική γυναίκα, η οποία υπόσχεται να του προσφέρει τις ανέσεις που ονειρεύεται για να σπουδάσει. Ικανοποιημένος από την απαλλαγή του από την πολιτική εξάρτηση και τη μανία για την ανάμειξή του στα κοινά του πατέρα του, προγραμματίζει να σταδιοδρομήσει στην επιστήμη του. «Διότι φοιτητής και υπάλληλος είναι δύο πράγματα αντίθετα. Και μίαν ημέραν, με την βοήθειαν του Θεού και με την συνδρομήν της θείας, όταν θα γίνει καλός επιστήμων, διακεκριμένος ιατρός, και θα αποκτήσει ιδικήν του περιουσίαν, τότε να περιμαζεύσει την οικογένειάν του, να περιθάλψει τον πατέρα του αποσύρων αυτόν εκ του βορβόρου της πολιτικής...».¹⁷

Παρά τις δυσόινες προβλέψεις του Μάνθου Αχτύπη, ο Λεωνίδας, μόλις αποκτά τα μέσα για τις σπουδές του, ίσως και τη σύνεση και την ωριμότητα που απαιτεί η σχολή, περατώνει με επιτυχία τις εξετάσεις του και γίνεται διπλωματούχος. Ο πατέρας θεωρεί τον εαυτό του δικαιωμένο: «Τότε ενεθυμήθη τον δευτερότοκον υιόν του, τον Λεωνίδα, ο οποίος εβγήκε καλό παιδί, παρ' ελλίδα, και επήρε το δίπλωμα

του με άριστα και εσκόπευε, μόλις ελάμβανε την άδειαν, να συναγωνισθεί εις το Πανεπιστήμιον και να πάει εις την Ευρώπην υπότροφος κληροδοτήματος, διά να τελειοποιηθεί, να επιστρέψει σωστός Αρεταίος... Και συνεπέρανεν ότι οι γονεείς πρέπει να είναι αυστηροί εις τα παιδιά των και, αν ο Λεωνίδας δεν έτρωγε ξύλο, βεβαίως δεν θα έφθανε εις το σημείον όπου ήτο σήμερα...». Η τελευταία είδηση για τον τελειόφοιτο πλέον φοιτητή της Ιατρικής προέρχεται από την αδελφή του, θύμα και αυτή της οικογενειακής αναστάτωσης εξαιτίας της πολιτικής: «Εζήτει ευκαιρίαν να φύγει, ν' απομακρυνθεί της οικογενείας της, να ζήσει με την θείαν, ότε αύτη ήτο μόνη, του νεωτέρου υιου του Αχτύπη επιτυχόντος εις τον διαγωνισμόν και αναχωρήσαντος εις Παρισίους προς τελειοποίησιν των σπουδών του». Ο συγγραφέας δεν ασκεί κριτική στις παιδαγωγικές μεθόδους της εποχής, απλά παραθέτει τα καλά αποτελέσματα του ξύλου και της λεκτικής βίας, που είχαν άριστα αποτελέσματα στον ευφυή αλλά αμελή φοιτητή της Ιατρικής, που έγινε επιμελής και καλό παιδί. Η οικονομική συνδρομή της θείας (πάντα υπάρχει μια άκληρη συγγενής πρόθυμη να βοηθήσει) λύνει το πρόβλημα της αγοράς των συγγραμμάτων, ώστε να περατωθούν αισίως οι σπουδές και να αποκτηθεί και υποτροφία για το Παρίσι, το επιστημονικό κέντρο της Ευρώπης.

4. ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Στην αστική λογοτεχνία του 19ου αιώνα, το Πανεπιστήμιο Αθηνών, το μοναδικό για ένα σχεδόν αιώνα ανώτατο εκπαιδευτικό ίδρυμα, μονοπωλεί τις αναφορές της σε θέματα σπουδών και η Αθήνα που το φιλοξενεί αποτελεί το μοναδικό σκηνικό της καθημερινότητας και των διαδρομών που οριοθετούν το φοιτητικό μικρόκοσμο. Τα λογοτεχνικά αποσπάσματα που παρουσιάστηκαν, εστιάζοντας στις ιατρικές σπουδές, στη ζωή και τις ασχολίες των φοιτητών, στην ψυχαγωγία και τα προβλήματά τους, φωτίζουν από διαφορετική γωνία την επίσημη Ιστορία του Πανεπιστημίου Αθηνών και συμπληρώνουν με χαρακτηριστικές λεπτομέρειες όλες τις ανωτέρω πτυχές. Περιγράφοντας φανταστικούς φοιτητές της Ιατρικής Σχολής, οι αθηναιογράφοι αναλύουν και άλλες παραμέτρους, όπως ο κοινωνικός περίγυρος, η οικογένεια, η πολιτική κατάσταση και η μακρόχρονη ένδεια της χώρας, που την αντανάκλασε της βιώνουν τα εκπαιδευτήρια όλων των βαθμίδων, η διαβίωση στην πρωτεύουσα, τα οικονομικά των φοιτητών. Τέλος, αποκαλύπτουν σκηνές από τη φοίτηση στην Ιατρική Σχολή ορισμένων από τους διάσημους αποφοίτους της, που είναι χαρακτηριστικές της προσωπικότητάς τους από τόσο νεαρή ηλικία.

ABSTRACT

Real and imaginative medical students in Athenian literature (1850–1910)

E. POULAKOU-REBELAKOU

*History of Medicine, Medical School, University of Athens, Athens, Greece**Archives of Hellenic Medicine 2008, 25(5):673–684*

In the Greek urban literature (Atheneography) of 19th century, the city of Athens dominates all over the other smaller centers of the country and its unique educational foundation for almost a century offers to the new capital the necessary spiritual glamour, inspires the official historiography, journalists and novelists, especially those dealing with Athenian themes. The University enters in every narration about the everyday life of the students in those times. Its presence is permanent in every reference of the juvenile microcosm of the steadily increasing number of students, like the increasing population of the capital. The transformation of the real events and the official history to the art of writing illuminates and maximizes them according to feelings and impressions. This paper focuses on medical students, either existing and known (A. Goudas, C. Louros, Angeliki Panayotatou, G. Papanicolaou) who enter in the action of four books written by themselves or other authors, or medical students invented by the imagination of their creators. In the latter case, seven novels are examined referring to the period 1850–1910, where the heroes or some of the presented characters are indeed students of the Athens Medical School. There are descriptions of the scientific studies (many scenes are taking place inside the University), the habitudes, the day walks, the places of meeting and entertainment. In parallel there is a general view of the city, the social environment, the political situation (most students are involved in politic affairs), the eternal organizing problems of the medical school affecting the quality of knowledge and obtained skillfulness as well as matters of post-graduation and career.

Key words: Athenian literature, Athens University Medical School, Medical education

Βιβλιογραφία

1. ΤΣΙΡΙΜΩΚΟΥ Λ. *Λογοτεχνία της πόλης*. Εκδόσεις Λωτός, Αθήνα, 1987:9–53
2. ΔΗΜΑΡΑΣ ΚΘ. *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας*. Εκδόσεις Ίκαρος, Αθήνα, η' έκδοση, σ. 380
3. ΠΟΛΙΤΗΣ Λ. *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας*. Εκδόσεις ΜΙΕΤ, δ' έκδοση, σ. 216–217
4. ΜΠΑΣΚΟΖΟΣ ΓΝ. *Στις απαρχές του αστικού μυθιστορήματος*. Περιοδικό «Διαβάζω» 1994, 338:48–53
5. ΜΕΡΑΚΛΗΣ ΜΓ. *Το νεοελληνικό αστικό μυθιστόρημα*. Περιοδικό «Διαβάζω» 1994, 338:54–59
6. ΚΟΝΔΥΛΑΚΗΣ Ι. *Το '62 κάτω ο τύραννος! Άπαντα*. Εκδόσεις Δεδεμάδης, Αθήνα χχ, τ. Ε' σ. 102–108, τ. Στ' σ. 149
7. ΛΟΥΡΟΣ Κ. *Περασμένα χρόνια*. Αθήναι, 1958:48–49
8. ΜΑΡΚΕΤΟΣ ΣΓ. *Ιστορία της Ιατρικής του 20ού αιώνα: Γεώργιος Παπανικολάου*. Εκδόσεις Ζήτα, Αθήνα, 2000, σ. 11, 43, 56–57
9. ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΤΟΥ Α. *Ο αγών της ζωής μου*. Τυπογραφείον του Εμπορίου, Αλεξάνδρεια, 1951:13
10. ΑΝΩΝΥΜΟΣ. *Η στρατιωτική ζωή εν Ελλάδι*. Εκδόσεις Ερμής, Αθήνα, 1971:16–22
11. ΣΠΑΝΔΩΝΗΣ Ν. *Η Αθήνα μας*. Εκδόσεις Φέξη, Αθήναι, 1893, τ. Α', σ. 63–64
12. ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ Γ. *Παληά Αθήνα*. Εκδόσεις Βλάσσης, Αθήνα, 1984, σ. 7–9, 98–99, 109–110, 309
13. ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ Γ. *Η παρούσα ώρα*. Εκδόσεις Βλάσσης, Αθήνα, 1997, σ. 22, 181–186
14. ΚΑΚΟΥΔΑΚΗ Τ. *Τα Ορεσטיακά του 1903*. Θεατρικό πρόγραμμα Εθνικού Θεάτρου για την παράσταση «Οι φοιτηταί» του Γ. Ξενόπουλου, 2000–2001, σ. 35–40
15. ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ Γ. *Φοιτηταί και Αρσακειάδες*. Εκδόσεις Βλάσσης, Αθήνα, 1994, σ. 162–163, 191, 251
16. ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ Γ. *Νικόλας Σιγαλός*. Εκδόσεις Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο, Αθήνα, 2002:295–312
17. ΒΩΚΟΣ Γ. *Ο Κύριος Πρόεδρος*. Εκδόσεις Σόκολη, Αθήνα, 2004, σ. 135–152, 193, 258, 299

Corresponding author:

E. Poulakou, History of Medicine, Medical School, University of Athens, 51 Themidos street, GR-151 24 Athens, Greece
e-mail: arempel@hol.gr